

**ՓՅՈՒՆԻԿԻԱՅԻ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ Վ ՍԱՏՐԱՊՈՒԹՅԱՆ
ԿԱԶՄՈՒՄ**

Բանալի բառեր. Հերոդոտոս, սատրապություն, թագավոր, քաղաքականություն, տեղեկություններ, Աքեմենյան տերություն, վարչական կազմություն, փյունիկյան քաղաքներ

Հույն պատմիչ Հերոդոտոսը, անդրադառնալով Աքեմենյան Պարսկաստանի սատրապությունների թվարկմանը, գրում է, որ Փյունիկիան Սիրիայի, Պաղեստինյան կոչված Սիրիայի և Կիպրոսի հետ մտնում էր V սատրապության կազմի մեջ¹: Հերոդոտոսի և անտիկ այլ աղբյուրների տեղեկությունների քննությունը ցույց է տալիս, որ չնայած իր փոքր տարածքին՝ Փյունիկիան ռազմական և տնտեսական առումով կարևոր նշանակություն ուներ պարսից արքունիքի համար²: Ստորև կքննենք Փյունիկիային և փյունիկեցիներին վերաբերող այն տեղեկությունները, որոնք կապված են վարչաքաղաքական իրողությունների հետ:

Փյունիկիան և Սիդոնը հիշատակվում են դեռևս Հոմերոսի «Իլիական»-ում և «Ոդիսական»-ում³, ինչը, թերևս, խոսում է այն մասին, որ Հոմերոսն աշխարհագրական առումով Սիդոնը, այսինքն՝ Հարավային Փյունիկիան, տարբերակում է Հյու-

¹ Հերոդոտոս, Պատմություն ինը գրքից (այսուհետև՝ Հերոդոտոս), թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի, Երևան, 1986, III, 91:

² Katzenstein J., Tyre in the Early Persian Period (539-486 B. C. E.), "The Biblical Archaeologist", vol. 42, № 1, 1979, p. 31.

³ Hom., Iliad., XXIII, 743-744; Od., IV, 84.

սիսային Փյունիկիայից, որի բնակիչները փյունիկեցիներն են: Հնարավոր է, որ Փյունիկիայի անունը հետագայում աստիճանաբար տարածվում է նաև Միդոնի և վերջինիցս հարավ ընկած մերձափնյա տարածքների վրա:

Փյունիկյան քաղաքներ Գաբալան, Սիդոնը, Գինգյումոտան հիշատակվում են Հեկատեոս Միլեթացու կողմից⁴:

Փյունիկեցիները որպես դաշնակից հիշատակվում են Կրեսոսի բանակի կազմում, սակայն մ. թ. ա. 539 թվականին փյունիկեցիները նվաճվում են Կյուրոս Մեծի՝ առասպելական Նինոսի կողմից⁵: Մ. թ. ա. 535 թվականին Փյունիկիան Միջագետքի, Սիրիայի ու Պաղեստինի հետ մտնում է մեկ սատրապության մեջ, որը հայտնի էր Բաբելոնիա և Անդրգետք (բաբելոնեբեն էբեր-նարի) անվանումով⁶: Դարեհ Ա-ի վարչական վերափոխումներից հետո Անդրգետք կոչված սատրապության մեջ մտնում էին տասը կամ ավելի ենթաշրջաններ՝ Աշոդդ, Ամմոն, Դամասկոս, Մոաբ, Սիդոն և այլն⁷: Քսերքսեսի՝ Հունաստան արշավող բանակի կազմում փյունիկեցիները Պաղեստինի սիրիացիների հետ միասին տրամադրել էին երեք հարյուր նավ և զինված էին հետևյալ կերպ. «Իրենց գլխին դրել

⁴ Müller C., *Fragmenta Historicorum Graecorum*, v. I, Parisii, 1841, fr. 255, 256, 258, 259, p. 17.

⁵ Քսենոփոն, Կյուրոսպեդիա, թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի, Երևան, 2000, էջ 5, 241; Ctesias' *History of Persia*, translated with commentaries by L. Llewellyn-Jones and J. Robson, London, New York, 2010, p. 115; Դիոդորոս Սիկիլիացի, Պատմական գրադարան (այսուհետև՝ Դիոդորոս Սիկիլիացի), թարգմ. բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ Ս. Կրկյաշարյանի, Երևան, 1985, էջ 17; Katzenstein J., *Tyre in the Early Persian Period*, p. 26; Дандамаев М. А., *Политическая история Ахеменидской державы*, Москва, 1985, с. 48-49. Հերոդոտոսը հայտնում է, որ փյունիկեցիները հոծարակամ են ենթարկվել պարսիկներին (Հերոդոտոս, III, 19):

⁶ Дандамаев М., *Месопотамия и Иран в VII-IV вв. до н. э.: Социальные институты и идеология*, Санкт-Петербург, 2009, с. 54, 65.

⁷ Richard S., *Syria-Palestine in the Persian Period*, "Near Eastern Archaeology", Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 2003, p. 400.

էին սաղավարտ, պատրաստված գրեթէ ըստ հելլենական ձևի. նրանք կրում էին վուշյա լանջապանակներ, առանց շրջանակի վահաններ և տեգեր»⁸: Ընդ որում, Հերոդոտոսի տեղեկություններից պարզվում է, որ փյունիկյան նավերը թվով ամենաշատն էին ու ամենալավը, իսկ փյունիկեցիների մեջ լավագույն նավերը տրամադրել էին սիդոնցիները⁹: Պարզվում է նաև, որ պարսից նավատորմում փյունիկեցիներն ունեին իրենց զորավարները, և Հերոդոտոսը հիշատակում է սիդոնցի Տետրամնեստոսին, տյուրոսցի Մատտենին, արադոսցի Մերբալուսին¹⁰, այսինքն՝ հույն պատմիչը Սիդոնը, Տյուրոսը և Արադոսը¹¹ համարում է փյունիկյան ամենահայտնի և առաջնակարգ քաղաքները, որոնք, ինչպես նաև այլ աղբյուրներում հայտնի փյունիկյան քաղաքները, ինքնավար էին հունական պոլիսների նման և կառավարվում էին ժառանգական թագավորների կողմից¹²: Սիդոնի, Տյուրոսի և Արադոսի հիշատակումը թույլ է տալիս ենթադրել, որ Փյունիկիան աշխարհագրական առումով բաժանված էր այս երեք քաղաքների միջև՝ Արադոսը հա-

⁸ Հերոդոտոս, VII, 89:

⁹ Նույն տեղում, VII, 96:

¹⁰ Նույն տեղում, VII, 98:

¹¹ Սիդոնը գտնվել է Բեյրութից 43 կմ դեպի հարավ, Տյուրոսը՝ Սիդոնից 40 կմ դեպի հարավ (տե՛ս Bryce T., *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia*, London, New York, 2009, pp. 649, 727): Արադոսը, ըստ Ստրաբոնի, կառուցել են սիդոնցի արքայալիքերը (տե՛ս Страбон, *География в 17 книгах* (այսուհետև՝ Страбон), пер., статья и комм. Г. А. Сتراتановского, Ленинград, 1964, с. 698):

¹² Katzenstein J., *Tyre in the Early Persian Period*, p. 32; Elayi J., *The Phoenician Cities in the Persian Period*, "Journal of the Ancient Near Eastern Society", vol. 12, 1980, pp. 16, 19. Տյուրոսը մ. թ. ա. մոտ 820 թվականին Կիսիոնում հիմնադրում է իր գաղութը՝ կղզու առևտուրը վերահսկելու համար (տե՛ս Noonan J. B., *Did Nehemiah Own Tyrian Goods? Trade between Judea and Phoenicia during the Achaemenid Period*, "Journal of Biblical Literature", 130, № 2, 2011, p. 284):

մարելով Հյուսիսային Փյունիկիայի, Միդոնը՝ Կենտրոնական Փյունիկիայի, Տյուրոսը՝ Հարավային Փյունիկիայի կենտրոնները:

Համաձայն Հերոդոտոսի՝ փյունիկեցիները գաղթել են Կարմիր ծովի¹³, Պարսից ծոցի ափերից: Հերոդոտոսի այս տեղեկությունը կարելի է համեմատել Դիոնիսիոս Միթիլենացու այն հաղորդման հետ, որ Կարմիր ծովի շրջաններից մեկը հայտնի է եղել Փյունիկե անունով, իսկ Տյուրոս և Արադոս քաղաքները, ըստ Անդրոպենես Թասոսցու, Պարսից ծովի ափին գտնվող նույնանուն քաղաքների գաղութներն են¹⁴:

Պատմական Փյունիկիան տեղական լեզվում հայտնի է եղել Քանաան անունով¹⁵, ինչի մասին (Xvā) հիշատակում է նաև Հեկատեոս Միլեթացին¹⁶, տալով անվան աստվածաշնչյան ձևը: Վերջինս տարածվում էր հյուսիսում Արադոսի (Արվադ) և հարավում Դորայի (Կարմել լեռան հետևում) միջև¹⁷: Փյունիկիա անվանումը, ըստ էության, ունի հունական ծագում. անվան հիմքում Phoenix «մուգ կարմիր», «կարմրավուն», «ծիրանագույն» բառն է¹⁸, ինչը նշանակել է «ծիրանի ներկի երկիր», քանի որ Փյունիկիան հռչակված էր ծիրանի գործվածքներով¹⁹: Թուլիդիդեսը նույնանուն նավահանգիստ հիշատակում է Էր-

¹³ Հերոդոտոս, I, 1; VII, 89:

¹⁴ A Commentary on Herodotus Books I-IV, ed. by O. Murray, A. Moreno, Oxford University Press. Inc., New York, 2007, p. 75.

¹⁵ Elayi J., The Phoenician Cities in the Persian Period, p. 14.

¹⁶ Müller C., Fragmenta Historicorum Graecorum, v. I, fr. 254, p. 17.

¹⁷ A Commentary on Herodotus Books I-IV, p. 75. Կարմել լեռը հայտնի էր Բաալի պաշտամունքով (տե՛ս Elayi J., Studies in Phoenician Geography During the Persian Period, "Journal of Near Eastern Studies", vol. 41, 1982, p. 97). Հնմտ. Զևսի սրբազան լեռ Կարմելը (տե՛ս Скилак Кариандский, Перипл обитаемого моря (այսուհետև՝ Скилак Кариандский), «Вестник древней истории», 1988, № 2, с. 262):

¹⁸ A Commentary on Herodotus Books I-IV, p. 75; Bryce T., Նշվ. աշխ., էջ 555:

¹⁹ Дьяконов И., Языки древней Передней Азии, Москва, 1967, с. 329, 361; Шифман И. Ш., Финикийский язык, Москва, 2010, с. 7.

յութերում²⁰: Հին հրեաները քանաանցիներ էին անվանում փյունիկեցիներին և Պաղեստինի նախահրեական բնակչությանը: Քանաանցիներն իրենց անվանում էին այս կամ այն համայնքի անունով (սիդոնցի, տյուրոսցի և այլն), սակայն «քանաանցի» եզրը նույնպես տարածված էր նրանց մեջ որպես ինքնանուն: Հրեաները բոլոր փյունիկեցիներին անվանում էին սիդոնցիներ²¹:

Հերոդոտոսը գրում է, որ փյունիկեցիները և սիրիացիները ապրում են Պաղեստինում²², ինչը խոսում է այն մասին, որ Փյունիկիան ևս աշխարհագրական առումով ընդգրկել է Պաղեստինը կամ գոնե վերջինիս ծովամերձ շրջանները: Այս առումով կարելի է թերևս համեմատել Պլուտարքոսի այն տեղեկությունը, որ Ալեքսանդրը Եգիպտոսից վերադառնում է Փյունիկիա²³, երբ, անկասկած, մակեդոնական թագավորի երթուղին անցել էր Պաղեստինով մինչև Փյունիկիա հասնելը: Հավանաբար Արիանոսը նույնպես նկատի ունի այս հանգամանքը, երբ Գազան համարում է Փյունիկիայից Եգիպտոս տանող ճանապարհի վերջին քաղաքը և հետո գրում, որ Ալեքսանդրը Մեմփիսից գնում է Փյունիկիա²⁴: Ստրաբոնը Փյունիկիայի սահմանը հյուսիսում համարում է Օրթոգիա քաղաքը՝ Էլեվթերոս գետից հարավ, իսկ հարավում՝ Պելուսիան²⁵, փաստորեն Գազայից էլ ավելի դեպի հարավ:

²⁰ Фукидид, История, пер. Ф. Г. Мищенко, Москва, 2012, с. 415.

²¹ Дьяконов И., Եզվ. աշխ., էջ 361:

²² Հերոդոտոս, II, 104: Ընդհանրապես, նկատենք նաև, որ Փյունիկիան առևտրական սերտ կապեր ուներ Ներքին Սիրիայի քաղաքների, օրինակ՝ Երուսաղեմի հետ (տե՛ս Noonan J. B., Did Nehemiah Own Tyrian Goods?, pp. 281-298):

²³ Плутарх, Избранные жизнеописания (այսուհետև՝ Плутарх), т. II, М., 1987, с. 390.

²⁴ Արիանոս, Ալեքսանդրի արշավանքը (այսուհետև՝ Արիանոս),- Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Երևան, 1987, էջ 86, 94: Հմմտ. Страбон, с. 694.

²⁵ Страбон, с. 700, 703.

Հերոդոտոսը նաև հայտնում է, որ, ըստ Հումերոսի, Ալեքսանդրը Հեղինեի հետ հասել է Փյունիկիայի Սիրոն քաղաքը: Հույն պատմիչը հաղորդում է, որ Սիրիան սահմանակից է Եգիպտոսին, իսկ փյունիկեցիները, որոնց պատկանում է Սիրոնը, բնակվում են Սիրիայում²⁶: Վերջին տեղեկության մեջ Սիրիան նույնանում է Պաղեստինյան կոչված Սիրիային, իսկ Սիրոնի տեղադրությունը Սիրիայում կրկին խոսում է այն մասին, որ տվյալ դեպքում Սիրիան կրկին Պաղեստինյան կոչված Սիրիան է, որի ծովամերձ շրջանն էլ կոչվել է Փյունիկիա: Սկիլաքս Կարիանդացին գրում է, որ Սիրիայի ծովամերձ շրջաններում բնակվում են փյունիկեցիները²⁷:

Հերոդոտոսի տեղեկություններից ակնհայտ է դառնում, որ մ. թ. ա. V դարում Սիրոնը փյունիկյան քաղաքների մեջ գլխավոր և առավել հայտնի քաղաքն է եղել: Սիրոնը պատմիչի կողմից հիշատակվում է բազմիցս²⁸: Դատելով պատմիչի տեղեկություններից՝ նշանակությամբ երկրորդ փյունիկյան քաղաքը Տյուրոսն էր, որի մասին անտիկ հեղինակը բազմաթիվ մանրամասներ է հաղորդում²⁹: Տյուրոսցիները բնակություն էին հաստատել Մեմփիսի մոտ³⁰, և նրանց անունով այդ վայրը կոչվել է տյուրոսցիների բանակատեղի: Ընդհանրապես փյունիկեցիները Աֆրիկայի հյուսիսային ափամերձ շրջաններում՝ Լիբիայում, հույների հետ համարվում էին եկվորներ³¹: Մյուս կողմից էլ պարսիկները կատարում էին տարբեր ժողովուրդների ու ցեղերի վերաբնակեցումներ, և փյունիկեցիները, ըստ հոնիացիների մոտ տարածված լուրերի, պետք է հաստատվեին Հոնիայում, իսկ հոնիացիները՝ Փյունիկայում. այսպես է

²⁶ Հերոդոտոս, II, 116:

²⁷ Müller C., *Geographi Graeci Minores*, v. I, Parisiis, 1855, fr. 104, p. 78; Скилак Кариандский, с. 262.

²⁸ Հերոդոտոս, II, 161; III, 136; VII, 44:

²⁹ Նույն տեղում, I, 2; II, 44:

³⁰ Noonan J. B., *Did Nehemiah Own Tyrian Goods?*, p. 285.

³¹ Հերոդոտոս, II, 112; IV, 197:

արդարացնում Միլետի տիրան Արիստագորասը իր հակապարսկական ապստամբությունը³²: Փյունիկեցիները, հիմնականում ռազմիկներ, վերաբնակեցվել էին, օրինակ, Նիպպուրի մոտ, և նրանց բնակավայրերը կրում էին հայտնի փյունիկյան քաղաքների անունները՝ Իշկալունու (Ասկալոն), Քադեշ, Տյուրոս, Սիդոն³³: Սիդոնի և Տյուրոսի կարևորությունը պարսից արքունիքի համար երևում է Հերոդոտոսի այն տեղեկությունից, որ Քսերքսեսի կողքին, ըստ շնորհված կարգի, բազմաթիվ նավերի հրամանատարների հետ առաջինը նստում է Սիդոնի, հետո՝ Տյուրոսի թագավորը³⁴: Այս տեղեկությունից ակնհայտ է, որ Աքեմենյան պետության համար փյունիկյան նավատորմն ունեցել է առաջնային նշանակություն, իսկ վերջինիս կազմում էլ Սիդոնը և Տյուրոսը եղել են փյունիկյան այն քաղաքները, որոնց նավերն առանձնացել են այդ նավատորմում: Հերոդոտոսը նույնիսկ Քսերքսեսի գահակալումից շատ առաջ հայտնում է, որ Կամբյուսեսի նավատորմն ամբողջապես կազմված էր փյունիկեցիներից³⁵:

Հայտնի է, որ Սիդոնի թագավոր Էշմունագար Բ-ն (մ. թ. ա. 465-451³⁶), համաձայն իր արձանագրության, սեփական ծառայությունների համար պարսից արքայից որպես պարգև ստացել էր Դորը և Յաֆֆան՝ Պլինիոս Ավագի հիշատակած փյունիկյան Հիոպպեն³⁷:

³² Նույն տեղում, VI, 3:

³³ Дандамаев М., Месопотамия и Иран в VII-IV вв. до н. э., с. 365; նույնի՝ Ахеменидская империя: социально-административное устройство и культурные достижения, Санкт-Петербург, 2013, с. 269.

³⁴ Հերոդոտոս, VIII, 67:

³⁵ Նույն տեղում, III, 19:

³⁶ The Cambridge Ancient History, vol. VI, Cambridge University Press, 1994, p. 323.

³⁷ The Cambridge Ancient History, vol. IV, Cambridge University Press, 1988, p. 144; Noonan J. B., Did Nehemiah Own Tyrian Goods?, pp. 286-287.

Սկիլաքս Կարիանդացին բավականին մանրամասն տեղեկություններ է հաղորդում Փյունիկայի մասին: Սկիլաքսի տեղեկությունների քարտեզագրումը ցույց է տալիս, որ Փյունիկիայի հյուսիսային սահմանը սկսվել է Արադոս կղզուց և նավահանգստից, որից հետո արդեն Տրիպոլիսն էր: Պատմիչը հիշատակում է նաև Սիդոնը, Տյուրոսը, «Աստոն Դեմք» լեռը Տրիպոլիսի և Բիբլոսի միջև, Բերիթոս, Բորինոս, Պորփյուրեոն քաղաքները, սիդոնցիների քաղաք Օրնիտոնը, Լեոնտոնը, տյուրոսցիների քաղաք Սարապտան, Պալայտյուրոսը, Էկդիպպոն քաղաքը, տյուրոսցիների քաղաք Ական, Կարմել լեռը, սիդոնցիների քաղաք Դորը³⁸, Հիոպպե քաղաքը (սա նույնպես պատկանել է Սիդոնին³⁹), տյուրոսցիների քաղաք Ասկալոնը⁴⁰, որտեղ Կելեսիբիայի սահմանն է⁴¹: Սկիլաքս Կարիանդացին,

³⁸ Դորի, Ասկալոնի Սիդոնին և Տյուրոսին պատկանելու մասին տե՛ս Elayi J., An Updated Chronology of the Reigns of Phoenician Kings during the Persian Period (539-333 BCE), “Transeuphratène”, 32, 2006, pp. 11-43.

³⁹ Elayi J., Studies in Phoenician Geography During the Persian Period, p. 102.

⁴⁰ Հերոդոտոսի տեղեկությունը նույնպես թույլ է տալիս ենթադրել, որ պաղեստինյան քաղաք Ասկալոնը պատկանել է փյունիկեցիներին, այսինքն՝ Փյունիկիայի մեջ է եղել (I, 105):

⁴¹ Müller C., Geographi Graeci Minores, v. I, fr. 104, pp. 78-79; Скилак Кариандский, с. 262. Տրիպոլիսը՝ աքքադական աղբյուրների Վախիա-Մախալատան (տե՛ս Elayi J., Studies in Phoenician Geography During the Persian Period, p. 91), որը բաժանված էր Տյուրոսի, Արադոսի և Սիդոնի միջև (տե՛ս Страбон, с. 699), տեղադրվում է Բեյրութից 65 կմ դեպի հյուսիս, Սարապտան՝ Սարաֆանդը՝ Բեյրութից 50 կմ դեպի հարավ, Դորան՝ Հայֆայից 21 կմ դեպի հարավ, Հիոպպեն Յաֆֆան է, Ասկալոնը՝ Թել-Ավիվից 63 կմ դեպի հարավ (տե՛ս Bryce T., Նշվ. աշխ., էջ 76, 200, 349, 621, 713), Պորփյուրեոնը նույնանում է Խան-Նեբի Յունասին (տե՛ս Dictionary of Greek and Roman Geography, ed. by W. Smith, v. II, Boston, 1857, p. 660), Օրնիտոնը՝ աքքադական աղբյուրների Բիթ-Օուփուրին (տե՛ս Elayi J., Studies in Phoenician Geography During the Persian Period, p. 95), թերևս գտնվել է Կեսարիայից հյուսիս և նույնացվել է Թել-Էլ-Բուրաքին, Թարնեգոլային կամ էլ Ադլանին, Լեոնտեոնը՝ Լենտինիին (տե՛ս Dictionary of Greek and Roman Geography, v. II, pp. 158, 494), Էկդիպպոնը՝ Էվ-Զիբին (տե՛ս Dictionary of Greek and Roman Geography, ed. by W. Smith, v. I, Boston, 1854, p. 802), Ական՝ Պտղոմայիսին

Ասկալոնը նշելով Տյուրոսի քաղաքը, փաստորեն, Փյունիկիան համարում է Կելեսիրիա այն առումով, որ ծովամերձ շրջանները նրա համար ամբողջությամբ Փյունիկիայի մեջ են՝ Պաղեստինյան Սիրիան ևս նույնացնելով Կելեսիրիայի հետ:

Պլինիոս Ավագը Փյունիկիայի հարավային սահմանը համարում է Կրոկոդիլոն քաղաքը, Նահր Զերբան Պաղեստինյան Կեսարիայի և Պտղոմայիսի միջև, իսկ հյուսիսայինը՝ Արադոս քաղաքը⁴²: Նույն սահմանները նշում է նաև Պտղոմեոսը. հարավում Քոբսեոս գետը՝ Դորայի և Կեսարիայի միջև, հյուսիսում՝ Էլեվթերոս գետը⁴³՝ Արադոսից հարավ, որի մասին Պտղոմեոսը չի հիշատակում:

Անտիկ աղբյուրներում հիշատակված Սուկաս, Գաբալա (ներկայիս Ջեբելեհի մոտ), Սիգոն քաղաքները Արադոսից հյուսիս համարվել են Փյունիկիայի ազդեցության սահմաններում⁴⁴: Մասնագիտական գրականության մեջ Քսենոփոնի հիշատակած Սյուրիանդոս քաղաքը, որը բնակեցված էր փյունիկեցիներով⁴⁵, համարվել է Փյունիկիայի ծայր հյուսիսային քաղաքը⁴⁶: Նկատենք, որ ըստ Սկիլաքս Կարիանդացու և Հերոդո-

(տե՛ս Страбон, с. 701), Պալայտյուրոսը, հավանաբար, պատկանել է Տյուրոսին և նույնանում է Ուշուին (տե՛ս Elayi J., *Studies in Phoenician Geography During the Persian Period*, p. 96):

⁴² Pliny, *Natural History*, vol. II, with an English translation by H. Rackham, Cambridge, Massachusetts, London, 1947, Loeb Classical Library, V, XVII, pp. 278, 280; *Dictionary of Greek and Roman Geography*, v. I, p. 708.

⁴³ Claudii Ptolemaei *Geographia*, ed. C. F. A. Noebbe, t. II, Lipsiae, 1845, V, 15, 4, pp. 58-59; *Dictionary of Greek and Roman Geography*, v. I, p. 613. Էլեվթերոս գետը նույնանում է Նահր Քիբերին (տե՛ս *Dictionary of Greek and Roman Geography*, v. II, p. 497):

⁴⁴ Elayi J., *Studies in Phoenician Geography During the Persian Period*, pp. 105-108. Որոշ ուսումնասիրողներ Տարսուսը համարում են Արադոսի գաղութը (նույն տեղում, էջ 107):

⁴⁵ Քսենոփոն, Անաբասիս, թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի, Երևան, 1970, էջ 18:

⁴⁶ Elayi J., *Studies in Phoenician Geography During the Persian Period*, p. 107.

տոսի՝ Մյուրիանդոսը մ. թ. ա. VI դարում գտնվել է Կիլիկիայի կազմում⁴⁷, և Քսենոփոնի ժամանակ քաղաքն արդեն Սիրիայի կազմում է հիշատակվում: Ելնելով այն իրողությունից, որ ամբողջ Փյունիկիան և Պաղեստինը համարվել են Սիրիայի մասերը, կարող ենք եզրակացնել, որ համաձայն Քսենոփոնի՝ Մյուրիանդոսը գտնվել է Փյունիկիայում՝ աշխարհագրական առումով նույնացնելով Փյունիկիան և Սիրիան: Ընդ որում, նշենք, որ Սկիլաքս Կարիանդացին Սիրիայի ծովամերձ ափերն ամբողջությամբ համարում է Փյունիկիա⁴⁸: Մյուրիանդոս քաղաքի անունը, անկասկած, կապվում է Հերոդոտոսի հիշատակած Մյուրիանդինյան ծոցի հետ⁴⁹, որը նույնանուն է Իսսոսի ծոցին: Հավանական է մտածել, որ նշված ծոցը անունը ստացել է հենց Մյուրիանդոս քաղաքի անունից: Հերոդոտոսը Մյուրիանդինյան ծոցը չի կապում Փյունիկիայի հետ, և ըստ Հերոդոտոսի՝ Փյունիկիան սկսվել է Մյուրիանդինյան ծոցից հարավ, ինչը Քսենոփոնի ժամանակ արդեն հասնում էր մինչև Մյուրիանդոս:

Փյունիկիայի մասին կարևոր տեղեկություններ են հաղորդում Արիանոսը և Ռուփոսը: Արիանոսը հիշատակում է փյունիկյան Տրիպոլիս, Արադոս, Մարաթոս⁵⁰, Բիբլոս⁵¹, Սիդոն, Տյուրոս քաղաքները, որոնցից վերջինը համառ դիմադրություն է ցույց տալիս Ալեքսանդրին⁵²: Դատելով Արիանոսի տեղեկություններից՝ կարելի է եզրակացնել, որ Փյունիկիան հյուսիսում սկսվել է Արադոս քաղաքից: Հետաքրքիր է, որ անտիկ

⁴⁷ Скилак Кариандский, с. 262; Հերոդոտոս, III, 91:

⁴⁸ Скилак Кариандский, с. 262.

⁴⁹ Հերոդոտոս, IV, 38:

⁵⁰ Ներկայումս Ամրիտ (տե՛ս Elayi J., *The Phoenician Cities in the Achaemenid Period: Remarks on the Present State and Prospects of Research, "Achaemenid History"*, IV, "Centre and Periphery", Leiden, 1990, p. 228):

⁵¹ Բիբլոսը գտնվել է Բերիթոսից՝ ներկայիս Բեյրութից 60 կմ դեպի հյուսիս (տե՛ս Bryce T., Նշվ. աշխ., էջ 137):

⁵² Արիանոս, էջ 70, 71, 74, 79, 85:

հեղինակը Արադոսի ենթակայության տակ է համարում Մարաթոսը (ներկայումս՝ Ամրիթ), Սիզոնը (ներկայումս՝ Քալաթ Սահիյուն), Մարիամմեն (ներկայումս՝ Մարիամին)⁵³ և այլ անանուն վայրեր⁵⁴: Գրեթե նույնը հաղորդում է Ռուփոսը, որ Արադոսի թագավոր Ստրատոնեսն իշխում էր կղզու և մերձծովյան տարածքների վրա⁵⁵: Տյուրոսից հարավ Արիանոսը փյունիկյան այլ քաղաքներ չի հիշատակում և անմիջապես խոսում է Պաղեստինյան Սիրիայում գտնվող Գազա նշանավոր քաղաքի մասին⁵⁶՝ առանց Փյունիկիայի և Պաղեստինյան Սիրիայի սահմանները նշելու: Հնագիտական նյութը ցույց է տալիս, որ փյունիկեցիները հաստատվել են նաև Գազայում, որտեղ հայտնաբերված մ. թ. ա. V-IV դարերի դրամները գրված են փյունիկերեն⁵⁷:

Ռուփոսը ևս, նկարագրելով Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքը, հիշատակում է Արադոսը, Մարաթոսը, Բիբլոսը, Սիզոնը, Տրիպոլիսը, Տյուրոսը⁵⁸: Վերջին քաղաքը Ռուփոսը համարում է Փյունիկիայի ամենահայտնի քաղաքը, ինչը խոսում է այն մասին, որ Սիզոնն իր առաջնայնությունը զիջել էր Տյուրոսին: Տյուրոս քաղաքը շրջակայքով՝ որպես առանձին վարչական միավոր, Ալեքսանդրը հանձնում է Փիլոտեսի կառավարմանը⁵⁹: Կարծում ենք, որ այս վերջին տեղեկությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ Տյուրոսի կառավարումը հավա-

⁵³ Elayi J., *Studies in Phoenician Geography During the Persian Period*, pp. 88-89. Այս հոդվածում տե՛ս նաև Ստրաբոնի և այլ հեղինակների համապատասխան տեղեկությունների քննությունը, որոնք վերաբերում են հետաքրքիր մեկ այլ ժամանակաշրջանին:

⁵⁴ Arrian, *Anabasis*, vol. I, with an English translation by E. Iliff Robson, London, Cambridge, Massachusetts, 1967, Loeb Classical Library, II, 13, 7, p. 174.

⁵⁵ Ռուփոս, Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը (այսուհետև՝ Ռուփոս),-Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Երևան, 1987, էջ 310:

⁵⁶ Արիանոս, էջ 86:

⁵⁷ Elayi J., *Studies in Phoenician Geography During the Persian Period*, p. 104.

⁵⁸ Ռուփոս, էջ 312-313, 315, 339:

⁵⁹ Նույն տեղում, էջ 328:

սարագոր էր ամբողջ Փյունիկիան վարչական առումով ղեկավարելուն: Ալեքսանդրի մահից հետո Սիրիան և Փյունիկիան բաժին են ընկնում Լաոմեդոնոսին⁶⁰:

Համաձայն Դիոդորոս Սիկիլիացու՝ Տյուրոսը Արտաքսերքսես Օքոսի ժամանակ Փյունիկիայի ամենանշանավոր քաղաքն էր, չնայած Սիդոնը մնում էր սատրապական նստավայր, որտեղ կար նաև արքայական պարտեզ (paradeisos)⁶¹: Պատմիչը գրում է, որ Կիպրոսի ապստամբ թագավոր Եվագորոսը Փյունիկիայում տիրում էր Տյուրոսին և մի շարք այլ քաղաքների⁶²: Դիոդորոս Սիկիլիացին նույնպես հայտնում է, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացին Տյուրոսը գրավում է մեծ ջանքերի շնորհիվ⁶³:

Փյունիկյան քաղաքների մեջ առանձնահատուկ նշանակություն է ունեցել Տրիպոլիսը, որտեղ փյունիկյան քաղաքները գումարում էին ժողովներ կարևորագույն հարցերը քննարկելու և համատեղ ընդունելու համար⁶⁴: Մ. թ. ա. 349 թվականին Տրիպոլիսում սկսվում է հակապարսկական ապստամբությունը, որը շուտով ընդգրկում է ամբողջ Փյունիկիան և դուրս գալիս վերջինիս սահմաններից⁶⁵: Մ. թ. ա. 344 թվականին ապստամբության ճնշումից հետո Փյունիկիան Կիլիկիայի հետ միավորվում է մեկ սատրապության մեջ՝ Մազայի գլխավորությամբ, իսկ Սիդոնում նշանակվում է պարսիկ կառավա-

⁶⁰ Նույն տեղում, էջ 596:

⁶¹ Diodori Bibliotheca Historica, ed. L. Dindorfius, vol. III, Lipsiae, 1826, XVI, 42, 43, 45, pp. 45-49.

⁶² Դիոդորոս Սիկիլիացի, էջ 71: Կիպրոսում նույնպես կային փյունիկյան քաղաքներ, օրինակ՝ Կիտիոնը, Լափետոսը (տե՛ս Elayi J., The Phoenician Cities in the Persian Period, p. 16; նույնի՝ Studies in Phoenician Geography During the Persian Period, p. 86; Bryce T., Ancient Syria, Oxford University Press, 2014, p. 149):

⁶³ Diodori Bibliotheca Historica, ed. L. Dindorfius, vol. III, XVII, 40-46, pp. 142-150. Տե՛ս նաև Плутарх, с. 385-386.

⁶⁴ Дандамаев М. А., Политическая история Ахеменидской державы, с. 250.

⁶⁵ Նույն տեղում:

րիչ⁶⁶: Մազայր Սիդոնում ուներ իր սեփական դրամահատարանը⁶⁷, իսկ նրա դրամի վրա գրված է. «Մազայ, Աբար Նահարայի և Հիլիկի կառավարիչ»⁶⁸:

Մ. թ. ա. V դարի վերջին Փյունիկիան ղեկավարում էր պարսիկ սատրապ Աբրոկոմասը⁶⁹, որը հետագայում՝ մ. թ. ա. 380 թվականին, Փյունիկիան և Պաղեստինը մաքրում է եգիպտացիներից և կիպրոսցիներից⁷⁰: Սակայն Քսենոփոնն իր գրքի վերջում գրում է, որ Փյունիկիայի ու Արաբիայի սատրապն էր Դեոնեսը, Սիրիայինը և Ասսյուրիայինը՝ Բելեսյուսը⁷¹: Դեոնեսը և Բելեսյուսն ավելի ճիշտ հյուպարքոսներ էին: Քսենոփոնի այն նշումը, թե Աբրոկոմասը գալիս է Եփրատի կողմից⁷², թերևս ցույց է տալիս, որ վերջինս ամբողջ V սատրապության կառավարիչն էր: Հովսեփոս Փլավիոսը նույնպես տեղյակ է Անդրգեստ սատրապության մասին⁷³:

Եգիպտոսի փարավոն Տաքոսին (մ. թ. ա. 361-359 թթ.) հաջողվում է գրավել գրեթե ամբողջ Պաղեստինը և Փյունիկիան, սակայն նրա հաջողությունը կարճ է տևում⁷⁴: Աքեմենյան պե-

⁶⁶ Նույն տեղում, էջ 251; Дандамаев М. А., Луконин В. Г., Культура и экономика древнего Ирана, Москва, 1980, с. 117; Elayi J., The Phoenician Cities in the Persian Period, p. 27.

⁶⁷ Elayi J., An Updated Chronology of the Reigns of Phoenician Kings during the Persian Period (539-333 BCE), pp. 11-43.

⁶⁸ Olmstead A. T., History of the Persian Empire, Third Impression, Chicago, 1960, p. 437.

⁶⁹ Քսենոփոն, Անաբասիս, էջ 17, 26:

⁷⁰ The Cambridge History of Judaism, vol. I, Cambridge University Press, 1984, p. 76.

⁷¹ Նույն տեղում, էջ 197:

⁷² Նույն տեղում, էջ 16:

⁷³ Josephus, The Jewish Antiquities, with an English translation by R. Marcus, vol. VI, Cambridge, Massachusetts, London, 1958, Loeb Classical Library, XI, 89, p. 356.

⁷⁴ Olmstead A. T., Նշվ. աշխ., էջ 419; The Cambridge History of Judaism, p. 76. Ավելի վաղ՝ մ. թ. ա. 386 թվականին, եգիպտա-արաբական դաշինքը օգնել էր Աքեմենյանների դեմ ապստամբած Կիպրոսի թագավոր Եվագորա-

տության կործանումից հետո Ալեքսանդր Մակեդոնացին Փյունիկիան, Միրիան և Կիլիկիան՝ որպես մեկ վարչական միավոր, հանձնում է Մենետոսին⁷⁵՝ փաստորեն հիմնականում պահպանելով Աքեմենյանների օրոք գոյություն ունեցած վարչական բաժանումը:

Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ փյունիկյան քաղաքներն իրական դաշնություն չեն կազմել, քանի որ պատերազմների ժամանակ փյունիկյան նավերը ղեկավարում էր ոչ թե գլխավոր հրամանատարը, այլ յուրաքանչյուր քաղաքի թագավորը⁷⁶, չնայած փյունիկյան մյուս թագավորների նկատմամբ Քսերքսեսի արշավանքի ժամանակ Միդոնի թագավորն ուներ գերակա դիրք: Փյունիկիայի նկատմամբ պարսից արքունիքի քաղաքականությունը կարելի է բնութագրել որպես «կառավարվող ինքնավարություն»⁷⁷:

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ФИНИКИИ В СОСТАВЕ V САТРАПИИ АХЕМЕНИДСКОЙ ПЕРСИИ

Оганнес Хорикян
(резюме)

Анализ данных Геродота и других античных источников показывают, что несмотря на небольшую территорию Финикии, она имела большое военное и экономическое значение для персидского двора. В административном плане Финикия в составе V сатрапии была отдельным субрайоном,

սին (տե՛ս David F. G., Arabia During Achaemenid Times, “Achaemenid History”, IV, “Centre and Periphery”, Leiden, 1990, p. 142):

⁷⁵ Արիստոս, էջ 108; Diodori Bibliotheca Historica, ed. L. Dindorfius, vol. III, XVII, 64, p. 167.

⁷⁶ Elayi J., The Phoenician Cities in the Persian Period, pp. 24-25.

⁷⁷ Jigoulov V. S., The Social History of Achaemenid Phoenicia, London, 2010, p. 170.

чей морской флот имел первостепенное значение для государства Ахеменидов. Города Финикии не были объединены в реальную федерацию, так как во время войны финикийским флотом руководил не главнокомандующий, а царь каждого города, несмотря на то, что во время похода Ксеркса царь Сидона имел доминирующее положение в отношении других финикийских царей. Политику проводимую в отношении Финикии персидским двором можно характеризовать, как “управляемая автономия”.

THE ADMINISTRATIVE STATE OF PHOENICIA IN THE STRUCTURE OF V SATRAPY OF ACHAEMENID PERSIA

Hovhannes Khorikyan

(summary)

Analysis of informations received from Herodotus and other ancient sources show that despite its small territory, Phoenicia had great economic and military importance to Persian Court. Phoenicia was an administrative subdistrict in the structure of V Satrapy and its fleet had a paramount importance to Achaemenid Empire. Phoenician cities didn't form a real federation, as during the wars Phoenician ships were commanded not by the commander in chief, but by the king of every city though during invasions of Xerxes the king of Sidon dominated over other Phoenician kings. The policy of Persian Court towards Phoenicia can be described as “controlled autonomy”.